

عارف عبدالمتین دی پنجابی نظم نگاری

ARIF ABDUL MATEEN'S PUNJABI NAZM POET

ڈاکٹر انعام الرحمن صفدر

اسسٹنٹ پروفیسر (پنجابی)، گورنمنٹ شالیمار کالج باغبانپورہ لاہور

پروفیسر ڈاکٹر ظہیر احمد شفیق

انسٹی ٹیوٹ آف پنجابی اینڈ کلچرل سٹڈیز، پنجاب یونیورسٹی، لاہور

Abstract

Arif Abdul Mateen has a very important role as a researcher, poet, progressive writer and critic. His contribution to Punjabi Language and Literature is remarkable. This article presents diverse features of Punjabi poems by Arif Abdul Mateen. His poetry is the reflection of social values. He raises voice for human rights as he always highlighted the issues of the common man. He discussed poverty, feudalism, injustice, exploitation and class division. This research is the acknowledgement of his efforts through Punjabi poems. A variety of topics have been discussed through poetic lines.

Keywords:

عارف عبدالمتین، ڈاکٹر جمیل احمد پال، ظہیر کاشمیری، پنجابی، نظم نگاری، فیروز اللغات، فرہنگ آصفیہ، پنجابی کلاسیکی لغت۔

مولوی فیروز الدین فیروز نے اپنی لکھت ”فیروز اللغات“ وچ نظم دا لغوی مطلب ”لڑی سلک، موزوں کلام، شعر، بندوبست، انتظام“

وغیرہ لکھیا اے۔ (1)

فرہنگ آصفیہ وچ کجھ انج گل ملدی اے:

”نظم (ع۔ اسم مونث) پرونا، موتیوں کو دھاگے میں پرونا۔ لڑی، سلک، انتظام، بندوبست، کلام موزوں، شعر، گیت

وغیرہ۔“ (2)

ڈاکٹر جمیل احمد پال لکھدے نیں:

”نظم: (مث) ترتیب، کوئی خاص ڈھنگ، یاں تہج، ٹھک سر۔ شاعری دی اوہ قسم جس وچ بحر ردیف قافیہ وغیرہ دی پابندی

ہو وے۔“ (3)

ایہناں تعریفاں توں گل نتردی اے کہ نظم دے لغوی معنی ”موتیاں دی لڑی“ یا موتیاں نوں لڑی وچ پرونا اے۔ ادب دی اصطلاح

وچ نظم توں مراد شعراں دا اوہ مجموعہ اے جیہدے وچ کوئی اک مرکزی خیال ہوندا اے، زیادہ شعر ہون دی صورت وچ اوہناں نوں مختلف حصیاں وچ ونڈ لیا جاند اے جس نوں بند کمنڈے نیں۔

جے شاعری دے معیار بارے گل کریئے تے ایرانی بادشاہ امیر غنصر المعالی کی کاؤس بن اسکندر اے۔ جس دا زمانہ تقریباً ایک ہزار سال

پہلاں داسی۔ ایس نے اپنے بیٹے گیلان شاہ لئی اک کتاب قابوس نامہ لکھی۔ ایہتھے اک باپ بیٹے نوں نصیحتاں کردا سد اے کہ شاعری وچ کینہاں

گلاں دا دھیان ضروری اے۔ جیویں شاعری تے ایس دے آداب و متعلقات بارے قابوس نامہ وچ کجھ انج اے:

”اگر اتفاق سے تو شاعر ہو تو کوشش کر کہ شعر سہل ممتنع ہو۔ مشکل اور گنجلک الفاظ سے پرہیز کرو۔ وہ کیا بیان ہوا کہ جسے صرف تو سمجھ سکے اور دوسرا کوئی نہ سمجھے یا جس کی تشریح کی خصوصی ضرورت پڑے۔ شعر تو آخر لوگوں کے لئے ہی ہوتا ہے صرف اپنے لئے تو نہیں ہوتا۔ وزن اور قافیہ میں نئی راہیں تلاش کر۔ صنعت اور ترتیب کے بغیر شعر مت کرنا۔ مرصع کاری اور مبالغہ آرائی ہر حال میں ہونا چاہیے۔

شعر کا نثر میں ترجمہ لوگوں کو اچھا نہیں لگتا۔ اگر تیری خواہش ہو کہ تیری شاعری بلند درجہ کی اور ہمیشہ باقی رہ جانے والی ہو تو شعروں میں استعارہ استعمال کر لیکن استعارے ممکنات کے متعلق ہوں۔۔۔ نامکمل نظم کبھی نہ کہہ۔ جو بات نثر میں کہنے کے لائق نہیں وہ نظم میں بھی نہ کہہ۔ نثر کی حیثیت رعیت کی ہے اور نظم کی حیثیت بادشاہ کی۔ جو چیز رعیت کے قابل نہیں ہوئی بادشاہ کے لائق کیسے ہو سکتی ہے؟“ (4)

ایہناں سارے نظریات نوں اسیں عارف ہو راں دی شاعری وچ بھروں انداز نال ویکھ سکے آں۔ اوہ مشرقی تے مغربی دوواں حوالیاں نال شاعری دے موضوعات تے فن توں واقف سن۔

عارف عبدالمتمین پنجابی نظم وچ اچھی حیثیت رکھدے نیں اوہناں نے پابند نظم، آزاد نظم، نثری نظم، یک مصرعی نظم، فردیات لکھن وچ اپنی مثال آپ قائم کیتی۔ اوہناں دی پنجابی شاعری نظماں دا مجموعہ ”اکلاپے دامسافر“ 1972ء وچ چھپیا۔ جیہدے وچ 40 نظماں تے 20 غزلاں شامل نیں۔ پوری کتاب وچ نظماں تے غزلاں دے اشعار دی کیفیت نوں مصوری راہیں طاہر کیتا اے (جیہڑیاں ”اے کریم“ نے بنائیاں نیں)۔ انج قاری اکھراں دے بولن نال تے تصویری حوالے نال گل نوں اپنے اندر سمالیندا اے تے مصوری نال نظماں، غزلاں نوں سمجھن وچ سوکھ ہو جاندی اے۔ انیسویں تے ابتدائی ویہویں صدی دے دوران ذرائع پیداوار تے مزدوری وچ کفایت دے عمل نے عام کردار تے گہرا اثر چھڈیا تے انسانی تجربے دے دو بے عناصر جیڑے ایس تے غلبہ دے خلاف جدوجہد کر دے سن پس پشت پادے گئے۔ عالمی جنگاں دی تباہی نے معاشی قوتماں نوں تعلیمی تے روحانی حوالے نال کمزور کر دتا۔ ایس پیرائے وچ دُنیا دے نجات دہندہ دی حیثیت نال شاعری دا جواز ایس دور وچ فیر توں پیدا ہویا۔ ایہناں نظریات ہیڈ اے عارف عبدالمتمین دی شہرہ آفاق کتاب ”اکلاپے دامسافر“ تخلیق ہوئی۔

ایس بارے عارف عبدالمتمین دسدے نیں:

”اکلاپے دامسافر“ میں اُس فرد کی تنہائی ہے جو خیر، حُسن اور صداقت کی تلاش اور ان کے حصول کی مقدس جنگ کرتے ہوئے اکیلا رہ گیا ہے۔ میرا ایمان ہے کہ اکیلے پن کا یہ احساس دنیا کے ہر پیغمبر اور پیغمبروں کی بتائی ہوئی راہ پر چلنے والے ہر شخص کا مقدر ہے۔“ (5)

عارف عبدالمتمین دے نیڑے زندگی وچ بہت سارے دکھ برداشت کرنے پندے نیں۔ اپنی ذات تے کسے نوں ترس نہیں کھان دینا چاہیدا۔ اپنا رستہ خود چننا چاہیدا اے ”اکلاپے دامسافر“ بارے لکھدے نیں:

”میں نے کوشش کی ہے کہ میں اپنے حوالے سے عام انسانوں کی ذہنی کیفیات اور رویوں کو منعکس کروں اس شاعری کو موضوعی انداز کی بجائے معروضی انداز میں بھی دیکھنے کی ضرورت ہے۔ یہ شاعری صرف عارف عبدالمتمین کی کہانی نہیں بلکہ ہر اس فرد کی کہانی ہے جو اعلیٰ اقدار کی حفاظت کی خاطر جیتا ہے اور جسے طبقاتی سماج کی جملہ آلائشوں کا سامنا کرنا پڑتا ہے۔ یہی چیز شاعری کو انفرادی سطح سے اٹھا کر معاشرتی سطح پر لا کھڑا کرتی ہے اور یوں اس کے شخصی ہونے کے باوجود اسے اجتماعی معنویت سے ہمکنار کرتی ہے۔ اس پہلو کو نظر انداز کر کے کسی شاعر کا مطالعہ بھی درست نتائج تک نہیں پہنچا سکتا۔“ (6)

اوہناں نے پنجابی نظمیں لکھن لئی اپنے اندر کسے اک زبان یا کلچر دا عکس نہیں پین دتا بلکہ اوہ پنجابی ادب وچ سماج نوں مکمل پنجابی پن وچ ای بیان کردے نیں۔ ایسے پاروں اوہناں دا کلام بھرپور پنجابی ترکیباں تے رہتل دے مسائل دے نیڑے جا پدا اے تے اوس معاشرے نوں بیان کردے نیں۔ جیسوں رونق دین دے باوجود اوہ تہانوں ”اکلاپے داسافر“ بنا دیندے نیں۔

اوہناں دیاں ایہناں نظمیں دا خاص موضوع اکلاپا اے جیہڑا سماجی منفی رویاں توں ملدا اے۔ اوہناں دیاں نظمیں راہیں اوس اکلاپے دے مسافرنوں لبھن دا جتن کرنے آں جیہڑا خورے کدوں توں کلاٹر دا آرہیا اے تے کنا کوکلاٹرے گا۔

عارف عبدالمتمین نوں سمجھن لئی اوہناں دے دور دے حالات و واقعات تے پس منظر توں جانو ہونا ضروری اے۔ اوہناں دی ذہنی تے شعوری کیفیت نوں ادراک دی پوہڑی تے چاڑھن وچ آل دوالے تے سماجی سیاسی حالات دا بڑا ہتھ سی۔ اوہناں نے اپنے خارجی تے داخلی کیفیات توں اپنی لکھت نوں عوام لئی تے ادب لئی سہین بخشیا۔

عارف عبدالمتمین دی حساسیت دی اکھ نے اوہناں نوں دنیا توں کوچ کر جان توں بعد وی زندہ رکھیا اے جیہڑا اکھراں دی شکل وچ لوکاں دے ذہناں تے زباناں تے موجود اے۔

اوہناں دیاں نظمیں خاموش احتجاج تے خاموش محبت دے نمونے نیں۔ جیویں بے بسی، چنتا، مایوسی، عدم اعتماد، خواہشات، بے لگام سدھراں، بیوی بچیاں دے مستقبل دی چنتا، اوہناں دے کردار نوں اعلیٰ بنان دے خواب، ریجھیاں، دھرو، ظلم، زیادتی دا شکار لوکاں دے ہاڑے، تنہائی داکرب، اندر دی توڑ پھوڑ، کجھ نہ کجھ کردیاں رہن دا جذبہ، دکھی انسانیت دے نال ہمدردی، عدم مساوات تے سماجی تضادات موجود نیں۔

عارف عبدالمتمین دی شاعری دریا یا سمندر دے پانی وانگ اے جیہڑا چپ چاپ وی رہوے تے اپنی گہرائی یا وسعت دا اندازہ لوادیندا اے۔

دراصل انساناں نال جڑت تے اولاد دی محبت نامادیت ول لے جاندی اے تے ناوی اوہدے وچ مفاد پرستی دا احساس جھلکدا اے لیکن لوکاں وچ ایس جڑت دی گھاٹ نوں ویکھ کے کلاپن محسوس کردے نیں۔

ایس بارے ادریس رانا کجھ اچ لکھدے نیں:

”عارف دی شاعری اک سچے انسان دوست دی شاعری اے۔ جیہڑا موجودہ سوسائٹی وچ خود غرضی، نفسا نفسی تے ریاکاری دی وجہ دے اکلاپے دی آگ وچ سڑ رہیا اے اوہ استحصال زدہ، بے حس منافق سوسائٹی دے چہرے دے سارے داغ سامنے لیا وندا اے۔“ (7)

اکلاپے داسافر بارے ظہیر کاشمیری لکھدے نیں:

”اکلاپے داسافر“ ایک بحران زدہ معاشرے کے حساس آدمی کی فنکارانہ داستان ہے۔ اس مجموعے کی نظموں غزلوں کو اگر ایک دوسرے سے جوڑ کر دیکھا جائے تو ان کے اندر سے ایک ایسا آدمی برآمد ہوتا ہے۔ جسے موجودہ و لگرمعاشرے نے اپنی تمام رونقوں کے باوصف تنہا بنا دیا ہو اور جو اپنے گرد و پیش کی قدروں کو تشکک اور بے اعتمادی کی نگاہوں سے دیکھتا ہو۔“ (8)

اکلاپے داسافر ساڈے معاشرے دے محروم تے بے وسیلہ افراد دے احساسات دا آئینہ دار اے تے ایہدے وچ اسیں سارے اندر ٹٹ تے کلے آدمی دا پرچھاواں ویکھ سکے آں۔ ایہدے وچ کرناک احساس تے مخلص طرز زندگی لنگھان دی عکاسی تے ترغیب ضرور ملدی اے۔

عارف عبدالمتمین دیاں نظمیں دی ہنتر بارے اسلم رانا ہوری لکھدے نیں:

”جھٹھوں تیکر“ اکلاپے دامسافر“ دی زبان تے بیان دا تعلق اے، عارف عبدالمتمین ہوراں نے آزاد نظم نوں بڑے فنکارانہ انداز وچ ورتیا اے۔ اوہناں دی زبان بڑی سلجھی ہوئی تے سادہ اے۔ مصرعیاں دی بُنترا لیس طرح اے پئی اوہناں نے نثر دی ترتیب دے بوہت نیڑے رہن دی کوشش کیتی اے۔ وزن دا احساس پیدا کرن واسطے لفظاں نوں اگانہ بچکانہ نہیں کیتا۔“ (9)

ایہناں گلاں توں ایہہ ثابت ہوندا اے کہ عارف عبدالمتمین دے نظم داساتھ پنجابی ادب وچ اک سوہنا وادھا اے جیسے اک نویں راہ تے خیال متعین کیتا۔

نظم ”ویلاتے میں“ وچ ہمت نال پھریاں اوکڑاں نوں نتھ پان دی گل کردے نیں۔ ویلا اک منہ زور اٹیل گھوڑے وانگ اے تے انسان اوس اٹیل داکڑیل سوار اے۔ جیہڑا ویلے دے نال ملدیاں لوڑاں تھوڑاں نوں پورا کرنا چاہندا اے پر ویلا مرہم وی ہوندا اے تے ویلا ظالم وی ہوندا اے، جے ظالم ہووے تے فیر اوس تے انج پکڑ کر وکھوڑے دی لگام ہتھ وچ ہووے تے پیر رکاب وچ ہووے۔ لیکن ایسا ہوندا نہیں ساڈے ہتھ وچ لگام تے پیر رکاب وچ نہیں ہوندا۔ لیکن اوس ویلے نوں قابو کر کے ای اگے ودھنا ہوندا اے۔

نظم: ”ویلاتے میں“

ویلے دا گھوڑا منہ زور،

میں اوہدا کڑیل اسوار،

واگاں کھچاں،

اڈی ماراں،

جس پاسے چاہواں لے جاواں!

ویلے دا گھوڑا منہ زور

ہر دم چاہوے،

میتھوں اپنا آپ جھڈاوے،

پراوہدی کجھ پیش نہ جاوے!

جس دن ایہہ گھوڑا منہ زور،

واگاں توڑ کے نئے گا،

دھرتی دے مارو پتھراں تے،

میںوں سٹ کے ہسے گا (10)

انج اپنے اُتے اعتماد دی طاقت نال بھری نظم وکھالی دیندی اے تے جے ایہہ اعتماد دی طاقت کمزور پے گئی تے فیر ایہہ ویلے دا گھوڑا

تہانوں سٹ کے تہاڈی بے بسی، ناکامی تے ہسے گا۔

پابند نظم ”ہمتاں والیاں دی ریت“ وچ شدت پسندی نہیں سگوں حق داساتھ دین والی گل چیتے لیاوندے نیں تے استحصالی طبقے نوں چٹا وئی دیندے نیں۔

ہمتاں والے ایس سے وچ چاہوں تیغ گھمانا،

ظالم ہتھ نوں کٹ دینا یاں اپنا سر کٹوانا! (11)

عارف ہو ری لوکا کی نوں اوکڑاں دامقابلہ کر کے اوہناں وچوں نکلن دا اول سکھاندے نیں اوہ ہتھ بنھ کے غلامی تے انتظار نوں غلط قرار دیندے نیں۔ اپنے مستقبل نوں بہتر بنان لئی حال نوں خراب کر دین تے یقین نہیں رکھدے۔ منفی قدراں دے خاتمے لئی اگے ودھن دی گل کردے نیں۔ انقلابی انداز اپناندے نیں لیکن حق لین لئی سرا لہن یا سر لہوان نوں مثبت انداز وچ بیان کردے نیں۔

اک حوالے نال ایہہ نظم ترقی پسند رویے دی وی جانکاری دیندی اے۔ ایہتھے بورژوا طبقہ تے پرولتاری طبقے دی گل وی چیتے آجاندی اے کہ جدوں بندہ ظلم، جبر، تشدد، جھوٹھ، فریب تے مکاری دے جھکڑ وچ پھس جاندا اے تے فیر اوس نوں ہمت تے ادم نال اوہناں ہتھیاں نوں کٹنا پیندا اے۔ تہاڈا حق کھوہ کے تہانوں زندہ لاش بنان والیاں دے خلاف ہمت بنھ کے ہمت والیاں دی ریت نوں نبھان دی گل کردے نیں۔ نظم: ”نور دے تڑکے تیکر“ وچ وی زندگی دے نظام نوں بیان کردے نیں جتھے آس اُمید تے مسلسل کوشش نظریں پیندی اے۔

”ہولی ہولی،

میری چندڑی دی بتی دا،

مکدا جاندا اے تیل،

میرے ورگے ہو رکھڑی،

اپنی چند تلی تے دھر کے

آجاون گے،

ایس مدان دے اندر،

فیراک واری مچ جاوے گی،

ڈب کھڑی کھیڈ!

ایہہ رن پیندا روے گا انجے

نور دے تڑکے تیکر!

ہاں۔۔ نور دے تڑکے تیکر!! (12)

انسان موت توں بعد مر نہیں جاندا بلکہ اوہ چندڑی دے دیوے دا تیل مگن توں پہلاں ای ایس دیوے نال دوجا دیوہال دتا جاوے تے چندڑی مکدی نہیں سگوں روحانی سطح تے ودھدی اے تے نور دے تڑکے تیکر ودھدی رہندی اے۔ موت زندگی دے ٹک جان دانناں نہیں سگوں اک نظام توں دوجے نظام ول پر تن دی مجبوری اے۔

عارف عبدالمتمین سماج نوں ایسے بندیاں دا سماج بنانا چاہندے نیں جیسے دوجیاں لئی جین دا جذبہ پایا جائے تے اپنی ذات دی نفی کر کے دوجیاں نوں گنیا جاوے۔ نظم ”پہلی قربانی“۔۔ ایسے نفسیاتی کیفیت دی ترجمان نظم اے۔ جتھے شاعر دوجے دُبدے لوکاں نوں بچان لئی قربانی دے کے سچا بن دی تمنا کردا اے۔ قربانی دا جذبہ امر ہون ول اشارہ کردے نیں۔ معاشرے دی اصلاح لئی اپنا آپ رضا کارانہ طور تے پیش

کردے ہیں کہ بے میری قربانی نال بھنور وچ پھسیا بیڑا بچ سکدا اے تے میں حاضر آں۔ شاید اوہناں دے حصے دار زق دو بے بندے نوں مل جان نال اوہ کجھ دن ہو ر زندہ رہ لوے۔ بے اوہناں دی ہمت نال ڈب دی کشتی تر جائے تے انوکھی قربانی ہووے گی۔

سارا بیڑا

غم دے ڈوہنگے سا گردے وچ،

پل پل غوطے کھاندا اے!

میں بیڑے نوں،

بھکھ تے پیاس دے بھنور دے وچوں کڈھن لئی،

سبھ توں پہلی قربانی دا،

بھرواں فیصلہ کیتا اے

اپنے آپ نوں گولی مار کے،

عہد مرن دا کیتا اے! (13)

نظم وچ سماج نال سانجھ تے جڑت دی گل اے۔ بھکھ تے پیاس دا بھنور علامتی گل اے۔ ایہتھے گولی مارن دا تے مرن دے عہد دے کئی معنی سامنے آندے ہیں جیڑے ظاہر دی بجائے باطنی طور تے مرن دی گل چھوہندے ہیں۔ خود نوں جیوندے جی مار کے ای بعض ویلے نال جڑے لوکاں نوں زندگی دتی جاندی اے۔

عارف عبدالمتمین دیاں نظماں وچ آگھڑواں رنگ گھرو کی رشتیاں، سماجی رشتیاں نال جڑیاں مجبوتاں ہیں۔ اوہ آلے دوالے نوں ویکھ کے محفوظ مستقبل دی گل وی کردے ہیں۔ رشتیاں نال بے لوث محبت تے جدائی نوں انتہائی شدت نال محسوس کردے ہیں۔

نظم ”ماں دی چنتا“ وچ احساس تے جڑت دے مقدم رشتے ول نظر پائوندا ہے۔ کیوں بے غرضاں والے رشتے وقتی ہوندے ہیں۔ انسان اپنے نال جڑے لوکاں دا درد محسوس کردا اے۔ عارف ہوری ایس وچ کل انسانیت دے حقوق تے سدھراں دا پرچار کردے ہیں جتھے ماں دی محبت دے نال نال اصلاح، تربیت تے وسیب دے نال محبت وی دسدے ہیں۔ ماں مر کے وی بچیاں دی چنتا رکھدی اے ایس گل نوں، وہم نوں خیال نوں عارف عبدالمتمین ہوراں یقین تے اعتماد وچ بدل کے رکھ دتا اے۔

ساڈی ماں نوں،

جیوندی جانیں،

ساڈی کئی چنتا سی،

انج لگدا اے،

اوس دے چنتا،

مر کے وی جیویں مکی نہیں!

اج وی سفنے دے وچ آکے،

میرا متھا چم کے مینوں آکھدی اے،

”اٹھ وے پتر اپنے کھیت نوں پانی لالے!“

میری بہن دے سرتے چُنی پاندیاں ہوياں کمندی اے،

”اٹھ نی دھیے چر خاکت لے!!“ (14)

نظم وچ انسانی رشتیاں واقفیت سرتے جڑت سوہنے انداز وچ دکھائی دیندا اے۔ ماں دی چتتا وچ اک پاسے ماں دے سچے نرول پیار دی ٹھنڈک محسوس ہوندا اے تے دوجے پاسے اپنیاں ذمہ داریاں سنبھالنے دا وی سنبھا دیندا اے۔

نظم ”سوچ دی کڑی“ وچ نویں نسل لئی کچھ گلاں دے اشارے ملدے نیں جیہڑیاں وصیت نامہ جا پدیاں نیں۔ گھرو کی رشتیاں دی تربیت دے حوالے نال علامتی نظم اے رشتیاں نال محبت تے نگہ بھر پور نظر آندی اے جیون ساتھی تے رکھیاں اُمیداں وی دسدیاں نیں۔ نویں نسل اُتے پرانی نسل دے خیالاں نوں زنجیر نال نہیں بنھنا لیکن تربیت دی ایسی کڑی بنانی اے جس وچ کوئی کڑی وی غیب نہ ہووے۔

توں میرے بچیاں دی ماں ایں،

سن میری گل دھیان دے نال! (15)

میںوں مول وی ایہہ خواہش نہیں میرے بچے

میرے خیالاں نوں اپنے پیراں دی اک زنجیر بنا کے

جندڑی دے رستے تے چلن

نویاں نسلاں پرانیاں نسلاں دے پرچھانویں کولوں ہمیشہ بچدیاں نیں

اوہناں دا ایہہ بچناں کوئی عیب نہیں اے

زندگی دی تبدیلی نال خیالاں دی تبدیلی لازمی ہوندا اے

ہاں صرف اپنی گل دا پالنے کرنا ضروری ہوندا اے

سوچ دی اک کڑی وی وچوں غیب کدے نہ ہووے! (16)

جے اپنی زندگی وچ کھل مانتی ہووے تے فیر اولاد نوں وی تنگی دا سبق نہیں دینا چاہیدا۔ بعض ویلے وراثی عادات و خصائل وی آجانداں نیں اوہناں توں وی جیون ساتھی نوں پہلے ای آشنا کروا دیندا اے نیں ایس حوالے نال نویں نسل لئی ایہہ نظم سبق آموز وی اے۔ انج سیانف نال معاملہ فہمی توں کم لے کے اگے ودھ کے گل دا ول لبھدے نیں تے انا، غرور، تکبر، سختی توں دوری اختیار کردے نیں۔ اوہ وقت دے تقاضیاں نوں مکھ رکھدے نیں کہ اوہناں دے وچار بچیاں دی ترقی دی راہ وچ رکاوٹ نہ بنن، وقت دے نال نال جیون دیاں سوچاں بدل جانداں نیں۔ عارف عبدالمتمین دی شاعری وچ انساناں دی فلاح تے تربیت دی گل وی لبھدی اے۔

نظم ”میں جنگل تے رُکھ“ وچ لاقانونیت تے بے حسی دارنگ بھرواں نظر آندا اے۔ رُکھ محبت تے شفقت دی چھاں وندن والے انسان دا استعارہ اے جدوں کہ جنگل لاقانونیت، ظلم، بربریت تے خونخواری دا اک رُپ اے۔ عارف ہو ری اوس سماج دی گل کر رہے نیں جتھے انساناں دا ہسد اوسدا سماج آج جنگل دا رُپ دھار چکيا اے۔ انساناں کول رُکھاں ورگی چھاں نہیں بلکہ زندگی دین والے رویے زندگی کھوہن دا کارن دسدے نیں۔

میں جنگل وچ کلم کلا

میرے چار چو فیرے دُکھ،

رُکھاں نال کیہ دکھڑے پھولاں

ایہناں نوں کیہ میری سار (17)

اوہناں دے نیڑے انسان دی معراج انسانیت اے۔ انسانیت دی بنیاد برابر تے احترام دا جذبہ اے۔ عارف عبدالمعتین اک اجیہے شاعر
نیں جیہناں کولوں عوام دا دُکھ ویکھیا نہیں سی جاندا۔ اوہ انسان دے ہتھوں انسان دی تذلیل تے خود غرضی دے رویے نوں نہیں من دے جس
پاروں جابجا اوس دا اظہار کر دے دسدے نیں۔ اوہناں نوں ہر پاسے لاچاری تے بے بسی دے سائے نظر آندے نیں لیکن اوہناں کول مایوسی تے
ہار دی تھاویں حوصلے تے ہمت دادرس ملدا اے۔ اوہ ظالم تے جابر سامراجی نظام نال ٹکریلین ول علامتی انداز نال پریردے نیں۔

جیویں نظم ”بُھل تے تھل“ وچ کجھ انج دی گل کر دے نیں:

میں اک نکلے جئے بوئے داکا جیہا بُھل،

میرے چار چو فیرے چو کھاؤ اسار تھل

جس وچ ہر پیل اُڑی رہندی سڑدی بلدی ریت! (18)

ایہتھے تھل توں مراد ایہہ بے حس استحصالی طبقہ اے تے اپنے آپ نوں اوہناں ہمت والے لوکاں دا استعارہ بنا کے اک بُھل وانگ ظاہر کر
دے نیں کہ جیویں بُھل دی خوشبو وچ کوئی بناوٹ نہیں ہوندی۔ انج ای سچے تے ہمت والے کردار وچ کوئی کھوٹ نہیں ہوندا۔ ایہتھے ترقی پسند رویہ
وی اگھڑواں نظر پیندا اے۔

جانناہاں میں،

اوہ دن دور نیں اے جس دن

میرے خون دے پیاسے ذرے

میںوں مار مکاؤں گے

میری اک اک نرم تے کول پتی نوں

دُھنڈی قبرے پاؤں گے!

فیرو دی دل وچ دُھن اے میں کملاؤں تیکر،

لغرتوں میں جھڑ جاؤں تیکر،

اپنے آسے پاسے رنگ لٹاؤں گا،

خشبوواں پھیلاؤں گا،

ہمت مول نہ ہاراں گا (19)

انج آخری ساہواں تک سب کجھ لٹا کے وی مثبت موقف تے ڈٹے رہن دی گل تے چانن پاندے نیں۔ عارف عبدالمعتین کول مایوسی، ہار
تے شکست دی تھاویں ہمت تے حوصلے دادرس ملدا اے۔ اوہ مایوسی توں جدوجہد ول پریردے نیں۔

نظم ”ایہہ کوڑنئیں“ وچ لوکاں دی منافقت دے موضوع نوں نظم وچ پروندے نیں۔ عارف ہوری ایہتے شدت پسندی دارویہ وی ورتدے نیں کہ اکلاپن اختیار کر لین گے لیکن سودے بازی نہیں کرن گے۔ اکلاپے داسافر بننا چن لین گے لیکن اوہناں جھوٹے لوکاں داسا تھی بننا پسند نہیں کردے۔

دنیا چاہوے میں ویکھاں

تصویر دا کو پاسا

اوہ جس نوں سچا آکھے

میں اوس نوں سچا آکھاں

جے میں ویکھاں

سچ دے اندر لگیا ہوا جھوٹھ

جے میں ویکھاں

جھوٹھ دے ملے بیٹھاں دیا ہوا سچ

ایہہ دنیا مینوں آکھا آکھے

آکھے مینوں کھلا!

ایس اک وای دنیا وچ

ایہہ کوڑنئیں میں انھاواں

ایس اک وای دنیا وچ

ایہہ کوڑنئیں میں کھلا ہاں! (20)

جھوٹھ آکھیاں کجھ بچنا تے سچ آکھیاں بھانیر مجن والی گل چیتے آون دی اے۔ سچ بول کے اکلاپا لبھدا اے جبہڑا کہ کئی جھوٹھیاں نالوں ودھیرا گوڑھا سنگی ہوند اے۔

جھوٹھ نوں پھڑن والے نوں دنیا والے کھلا آکھدے نیں تے اپنی جھوٹھی دلیل توں اوس سچ بولن والے نوں انھا کر دیندے نیں کہ اوہ اپنے سچے ہون تے وی شبہ کرن لگ پیند اے لیکن ناوہ کھلا ہوند اے نا ای جھوٹھا ہوند اے لیکن ایہتے سچے بندے دی مثال کچ وری اے جس نوں ہر ویلے جھوٹھ دے پتھراں داسا منار ہند اے لیکن سچ نوں سولی چڑھ کے بولن توں وی کوئی نہیں ڈک سکدا۔ انج عارف ہوری دنیا دے مکرو فریب توں پردہ چکدے وکھالی دیندے نیں۔

نظم کیہ سوکھا، کیہ اوکھا، “وچ ہمت تے حوصلے دی گل کردے نیں کہ سماجی رشتیاں وچ کسے پاسیوں انسان لئی فرار سوکھا رستہ اے تے کس پاسیوں لڑکے اپنا حق تے سچ تے ٹرن دی راہ دا اوکھا رستہ اے ایہناں دوواں دی سیہان اک تمثیلی انداز وچ کراندے نیں۔

میرے چار چوہیرے ویری

میں کلم کلا وچکار!

میرے ہتھ دے وچ ڈھال

دو جے ہتھ دے وچ تلوار!

ڈھال دے نال میں روکا،

کراں تلوار دے نال میں وار!

اپنے انت دا محرم ہاں میں،

سٹاں فیروی کیوں ہتھیار!

لڑ دیاں ہو یاں مرنا سوکھا

اوکھا ڈر کے منی ہار! (21)

اک وار فیر اکلاپے دامسافر بن دی وجہ سمجھ وچ آندی اے کہ بعض ویلے جھوٹھیاں جین وچ اوہ زندگی نہیں ہوندی جیہڑی سچیا مرن وچ ہوندی اے کدھرے منفی قوتاں نال لڑنا تے دو جے ہتھ نال اوہناں توں بچن والی گل اے۔ نظم ”اکلاپے دامسافر“ دیکھو:

کون لوے ہن سار میری

ہن کس نوں چند پکارے

میں تے اپنے آپ نوں، تینوں، سارے جگ نوں

بوہت کچھ چھڈ آیا ہاں! (22)

اپنے آپ نوں بھل کے ای اکلے سفر طے کرنا پسند اے کیوں جے خود غرضی دے بازار وچ انسان داہر دا پھوڑے وانگ بن جاندا اے تے خود غرض تے بے حس لوکاں دے بھیڑے ساتھ نالوں اکلاپے دامسافر بننا چنگا ہوندا اے۔

انج ”اکلاپے دامسافر“ دیاں نظماں نویں جہت وچ اکلے پن دا منظر وکھاندیاں نیں۔ جیسے وچ کدی گھریلو رشتیاں نال سانجھ دے معاملات وچ دوری دا اکلاپا، کدی سماجی منفی رویاں پاروں ساتھ چھڈ جان والے لوکاں ولوں ملیا اکلاپا، کدی استحصالی طبقے دے ناحق تکلیف اڑان پاروں حق لین لئی اوس راہ تے جرات مندی نال اکلیاں ٹرن دی پیتا تے کدی رومانوی جذبات وچ فرسودہ رسومات دی پابندی یا حوصلہ نہ رکھن والے جیون ساتھی پاروں اکلاپے دے صحر اوچ چھاں لبھن داسفر، وکھالی دیندا اے۔ ایس حوالے نال عارف عبدالمتمین جھوٹ، فریب تے دھوکہ دے رونق والے غلط راہ تے ٹرن دی بجائے سچ تے صبر تے راہ تے اکلاپے دامسافر بنن وچ سکھ محسوس کر دے نیں۔ اکلاپے دامسافر صرف اک انسان نہیں سگوں ہر اوس انسان دی پیتا اے جیہڑا خیر تے صداقت دی تلاش دے سفر تے بناوٹی رویاں تے رنگاں نال جنگ کر داکر داکارہ جاوے، لیکن جے اوہ ایہہ سفر کامیاب ہو جاوے تے فیر اوہ اکلاپے نہیں بلکہ ملاپے دامسافر بن جاوے گا سارے مثبت رویے سماج وچ پھٹ پین گے تے ایہہ سفر اپنی منزل پالوے گا۔

☆☆☆☆☆

حوالے

1- فیروز الدین، فیروز، مولوی۔ فیروز اللغات، (لاہور، کراچی، راولپنڈی: فیروز سنز، پرائیویٹ لمیٹڈ، س۔ن) ص: 1366

2- احمد دہلوی، سید، مولوی۔ فرہنگ آصفیہ، (جلد سوم) (لاہور: سنگ میل پبلی کیشنز) ص: 578

- 3- جمیل احمد پال۔ پنجابی کلاسیکی لغت، (لاہور: عزیز بک ڈپو، 1993) ص: 408
- 4- محمد افضل، میاں: (مترجم) قابوس نامہ از مہر عنصر المعالی کی کائنات بن اسکندر بن قابوس (لاہور: الفیصل ناشران، 2005) ص: 177-178
- 5- عارف عبد المتین۔ امکانات، (لاہور: ٹیکنیکل پبلشرز، 1975) ص: 388
- 6- اوہی، ص: 390
- 7- اور لیس رانا: اکلاپے دامسافر، مشمولہ، مفیض (سہ ماہی) (عارف عبد المتین نمبر) جلد 3، شمارہ 11، 12 (نومبر دسمبر 1993) ص: 406
- 8- ظہیر کاشمیری: اکلاپے دامسافر، مشمولہ، مفیض (سہ ماہی) (عارف عبد المتین نمبر) جلد 3، شمارہ 11، 12 (نومبر دسمبر 1993) ص: 167
- 9- اسلم رانا۔ نوک پلک (لاہور: ضیائے ادب، 1991) ص: 57
- 10- عارف عبد المتین۔ اکلاپے دامسافر (سوم اشاعت) (لاہور: ٹیکنیکل پبلشرز، 2010) ص: 40-41
- 11- اوہی، ص: 42
- 12- اوہی، ص: 43-44
- 13- اوہی، ص: 48
- 14- اوہی، ص: 51-52
- 15- اوہی، ص: 55
- 16- اوہی، ص: 57-58
- 17- اوہی، ص: 59
- 18- اوہی، ص: 96
- 19- اوہی، ص: 97
- 20- اوہی، ص: 75-76
- 21- اوہی، ص: 87
- 22- اوہی، ص: 39

